

- HORECKÝ, J.: Semiotické výskumy v československej jazykovede. SaS, 43, 1982, s. 134–138.
- KLIMOV, G. A.: Očerok obščej teorii ergativnosti. Moskva 1973; rec. S. Romportl v SaS, 37, 1976, s. 121–134.
- KLIMOV, G. A.: Tipologija jazykov aktivnogo stroja. Moskva 1977.
- LOSEV, A. F.: Antičnaja mifologija v jeje istoričeskom razvitii. Moskva 1957.
- LOSEV, A. F.: Vvedenije v obščuju teoriju jazykovych modelej. Moskva 1968.
- LOSEV, A. F.: Problema simvola i realističeskoje iskusstvo. Moskva 1976.
- LOSEV, A. F.: Antičnaja filosofija istorii. Moskva 1977; rec. D. Machovec v LF, 102, 1979, s. 29–32.
- LOSEV, A. F.: Istorija antičnoj estetiki. Rannij eělenizm. Moskva 1979.
- LOSEV, A. F. - ŠESTAKOV, V. P.: Istorija estetičeskich kategorij. Moskva 1965. Rec. sloven. překlada M. Vašíček ve Výtvarné kultuře, 3, 1979, s. 15–16.
- MEŠČANINOV, I. I.: Obščee jazykoznanije. Leningrad 1940.
- MRÁZEK, R.: Pojem subjektu vzhledem ke struktuře slovanské věty. JA, 19, 1982, s. 32–33.
- NEDJALKOV, V. P.: Čukotskije glagoly s inkorporirovannym podležaščim. In: Kategorija sub'jekta i ob'jekta v jazykach različnyh tipov. Ed. S. D. Kacnelson. Leningrad 1982, s. 135–153.
- OGDEN, C. K. - RICHARDS, I. A.: The meaning of meaning. London 1953. Část přel. v Lingvistických čítankách I. Sémiotika sv. 2. Praha 1970 (učební text), s. 59–76.
- PANFILOV, V. Z.: Vzaimootnošenije jazyka i myšlenija. Moskva 1971.
- PEIRCE, CH.: Logic and semiotic. The theory of signs. In: Philosophical writings of Peirce. New York 1955.
- PROBLEMY LINGVISTIČESKOJ TIPOLOGII I STRUKTURY JAZYKA. Ed. V. S. Chra-kovskij. Leningrad 1977.
- SANDMANN, M.: Subject and predicate. Edinburgh 1954; rec. J. Nosek, SaS, 21, 1960, s. 290–292.
- SEMEIOTIKE. Trudy po znakovym sistemam. I-VII. Tartu 1964–75.
- SCHIWY, G.: Der französische Strukturalismus. Hamburg 1969.
- SIMPOZIUM PO STRUKTURNOMU IZUČENIJU ZNAKOVYCH SISTEM. Tezisy dokladov. Moskva 1962.
- SKALIČKA, V.: Das Wesen der Morphologie und der Syntax. Slavica Pragensia, 4. Praha 1962, s. 123–127.
- SOVA, L. Z.: Analitičeskaja lingvistika. Moskva 1970.
- ŠTĚPÁN, J.: K tzv. odrazové sémantice. JA, 16, 1979, s. 65–66.
- ŠTĚPÁN, J.: O pojmenování barev a jeho využití v současné češtině. SaS, 44, 1983, s. 22–29.
- WEINRICH, H.: Linguistik der Lüge. Heidelberg 1966.
- WILDGEN, W.: Differentielle Linguistik — Entwurf eines Modells zur Beschreibung und Messung semantischer und pragmatischer Variation. Tübingen 1977; rec. J. Štěpán, JA, 17, 1980, s. 30–32.

Jan Kořenský

Problémy struktury osobnosti

Věnujeme-li v lingvistickém periodiku pozornost monografické práci z jiného vědního oboru, znamená to předpokládat, že tato práce může mít nějaký význam pro lingvistiku nebo pro vztahy lingvistiky k tomuto oboru a naopak.

Kniha O. Kolaříkové *Problémy struktury osobnosti* (Academia, Praha 1981, 124 s.) může být takovou prací z hlediska vztahů mezi lingvistikou a psychologíí. Nejprve stručná charakteristika celé publikace: V předmluvě se dovídáme, že v naší (psychologické) literatuře dosud chyběla práce, která by se speciálně zabývala problematikou struktury osobnosti. Předběžně je tu také konstatován vlastní předmět studie, který je důsledkem faktu, že se teorie osobnosti jako strukturální problém

v literatuře poměrně řídké řeší/zkoumá jako primární problém, ale spíše jako problém sekundární, průvodní, průnikový, samozřejmě, že různě, v závislosti na filozoficko-metodologických diferencích, které se v současné psychologii projevují. Proto si autorka klade za cíl metodou „*gnozeologické konfrontace*“ (termín J. K.) rekonstruovat stav bádání o osobnostní struktuře.

Práce má tři základní části: Prvá se zabývá konceptními východisky problémů osobnostní struktury, druhá teoreticko-metodologickými přístupy ke struktuře osobnosti v psychologii 20. stol., třetí shrnutím problému a perspektivami studia osobnostní struktury.

Již z tohoto přehledu je patrný prvý rys práce z těch, které mohou vyvolat zájem nepsychologa: v kterékoli současné (společenské) vědní oblasti je u řady pojmů a „příslušných“ objektů zkoumání třeba provádět neustále opakovanou konfrontační rekonstrukci výsledků dosažených metodologicky různými procedurami; často se dochází k víceméně totožným závěrům, které jsou formulovány v různé pojmové struktuře, často ovšem také je příčinou různých výsledků to, že jde jen o zdánlivě totožný objekt zkoumání. Že to platí i pro lingvistiku, není třeba zvlášť dokazovat.

Další rysy stimulující pozornost lingvisty nepsychologa vyznačíme při charakteristice obsahu jednotlivých částí práce.

Prvou část autorka člení na kapitoly sledující podněty k vědě o osobnosti, zabývá se obdobím specifikace psychologie osobnosti a konečně pojmem (pojmy) struktury osobnosti v podmínkách současné psychologie. Přirozeně, že „podněty“ nalézá prvotně ve filozofii: dodejme, že filozofické vidění struktury osobnosti je i pro mnohé současné filozofické systémy jedním z ústředních témat.

Autorka uvádí citát z Kovalevovy knihy (1965), který přijmeme jako druhý motiv lingvistického zájmu o problémy struktury osobnosti: „Žádná společenská věda nemůže abstrahovat od osobnosti jakožto společenského jevu. Historický materialismus zkoumá osobnost vzhledem k masám, třídám a společnosti, politická ekonomie jako výrobní sílu a jako spotřebitele materiálních hodnot v soustavě společenských vztahů, etika jako nositele morálních přesvědčení, návyků a obyčejů určité společnosti, juristika zkoumá právní normy a právní vztahy osobnosti v různých oblastech společenského života, pedagogika zkoumá metody, formy a prostředky výchovy osobnosti. Psychologie soustřeďuje pozornost na subjektivní svět osobnosti, na jeho strukturu a na zákonitosti jeho utváření a vývoje“ (s. 10). — Nebude nás přitom znepokojoval, že lingvistiku v Kovalevově výčtu věd nenalzáme.

Necháme-li stranou imanentní, „vnitropsychologické“ motivy konstituce strukturálně pojaté teorie osobnosti, zdůrazníme dvě dílejší ideje této kapitoly; jednak to, že docházelo postupně k „obrácení zřetele“ od jednotlivých psychických funkcí k jejich celku, jednak že již ve 40. letech tohoto století byla (Kratinová, 1942) osobnost „duševní konstituce“ označena za nejvyšší strukturu.

V druhé části práce je pak připomenut z hlediska metodiky „srovnávací rekonstrukce“ důležitý fakt: že se totiž nelze při tomto procesu omezit na výskyt příslušného termínu, neboť „frekvence problematiky osobnostní struktury značně převyšuje frekvenci dotyčného slovního označení“ (s. 21); stejně tak na druhé straně užití termínu nezaručuje skutečně strukturální myšlení o objektu. Konstatuje se, že pojetí osobnosti jako struktury se vyskytuje spíše *de facto* než *verbis expressis*. Za pozornost stojí „báze“ klasifikačního klíče, kterého pak Kolaříková při sledování metodologicky různých přístupů k struktuře osobnosti používá: Je jím otázka, zda je/není vůbec osobnost jako struktura uvažována, zda je/není uvažována ve smyslu identity s fyzickou osobou, zda je/není osobnostní struktura chápána jako (ontologicky) relativně konstantní útvar. Konečně také (u Kolaříkové však na předním místě) pak to, jak je osobnostní struktura „formálně“ modelována (srov. s. 22/23). Dodejme, že tyto věci jsou třetím momentem motivujícím pozornost lingvisty.

V rámci tzv. horizontálních strukturací osobnosti (a zčásti napříč jiným metodologickým hlediskům) zjišťuje autorka další pro nás zajímavý fakt: v časové perspektivě pohybu příslušných teorií je patrný odklon od „kategoriálního“ myšlení, od rozlišování navzájem ostře oddělených složek a naopak tendence k zjišťování mnohostranných závislostních složek. Taková horizontální struktura je pak viděna jako pole s dynamickým vnitřním členěním a s diferenciací podle míry závislosti na „prostoru“, „okolí“.

Vertikální, hierarchizační strukturace (kam jsou řazeny i strukturace z hlediska „hlubinné psychologie“ a četná na ni navazující pojetí, a to i ve smyslu dialektické negace) jsou často dynamicky pojatými strukturacemi klasického protikladu rozum — příroda. Uvedme, že v rámci Rothackerova (1938) přístupu se tu uplatňuje zřetel k explicitnímu umístění sféry řečových a intelektuálních schopností.

Další teorie jsou podle zvoleného klasifikačního klíče (na rozdíl od předcházejících vyčleněných podle způsobu uspořádání v podstatě kategoriálně pojatých veličin víceméně konstantně charakterizujících osobnost) vyčleněny na základě toho, že jsou zkoumané fenomény chápány jako aktuálním chováním se projevující vlastnostně/rysově pojaté měřené/měřitelné veličiny. Otázky „lingvistické“ povahy klasifikačních kritérií si rovněž povšimneme jako gnozeologického problému dotýkajícího se vztahu obou vědních oborů. Na tomto místě zatím jen připomeneme, že „jazykové“ stránky formulací teorií jsou si psychologové vědomi, srov. Graumann (1960), Kolaříková (1980, s. 40).

Míra zřetele k „okolí“ osobnosti vede dále k vyčlenění skupiny teorií strukturujících osobnost situačně v rámci životního prostoru, přičemž tímto prostorem se rozumí „souhrn skutečností určujících chování jedince v daném okamžiku“ (Lewin, 1936). Zvláštní zřetel k personalitě interakce s prostředím pak vede k vyčlenění skupiny teorií strukturujících osobnost transpersonálně. Dodejme, že jde o prostředí prožívané, subjektivizované. V této souvislosti je zajímavý pojem valence: mluví se o ní v souvislosti s objekty fyzikálního/sociálního prostředí, které jsou subjektivizovány, prožívány osobou (srov. s. 66). Obecnější metodologickou pozornost si zaslouží shrnující kritéria (s. 71n.) pro klasifikaci teorií osobnosti: jde o strukturační prostor, časové charakteristiky, protiklad statičnost — dynamičnost.

Část třetí je věnována především perspektivám studia osobnostní struktury a s tím spojeným problémům. Autorka zaujímá kritické stanovisko především k modelům „etážovým“ (pro jejich spekulativnost, malou adekvátnost, která je podle autorky motivována nízkým podílem experimentálních zřetelů). Odmítnutí etážové strukturace má několik motivů: předně tu autorka vidí nežádoucí závislost na filozoficko-teologické diferenciaci tělesného a duševního; i z hlediska ontologického pak považuje za adekvátnější modelování topologické než stratifikační. Metodologicky důležité je i konstatování, že situační strukturace osobnosti je vlastně strukturací situací, které na principu „učení“ formují osobnost. Další důležité konstatování se týká teorií transpersonálních. Konstatuje se, že tyto teorie dostatečně nevymezily pojem vztahu, interakci osoby a situace.

Dále si blíže všimneme některých výše vyznačených míst, jak bylo řečeno, především z hlediska metodologických souvislostí. Pokud jde o autorkou konstatovaný Kovalevův (1965) názor, že žádná společenská věda nemůže abstrahovat od osobnosti jakožto společenského jevu, je třeba si položit se zřetelem k psychologickému pojmu osobnosti celý komplex otázek:

1. Jsou v (obecné, synchronní) lingvistice takové gnozeologické pojmy, které jsou v nějaké koincidenci s psychologickým pojmem struktura osobnosti?
2. Jsou-li v (obecné, synchronní) lingvistice takové pojmy, nakolik a v jaké modifikaci se uplatňují v oblasti prací, které se zahrnují do psycholingvistiky?

3. Které jiné takto „koincidentní“ pojmy psycholingvistika zavádí a jaký je jejich vztah k jednotlivým psychologickým teoriím osobnosti?

Otázky 2. a 3. jsou přirozeně věcí psycholingvistů, necháme je tedy stranou; dovolím si jen vyslovit, že už samo položení/nepoložení těchto otázek charakterizuje velmi podstatně povahu psycholingvistiky z hlediska interdisciplinárních vztahů.

Pokud jde o bod 1., je zřejmé, že takových lingvistických pojmů, o jejichž vztahu k psychologickému pojmu osobnost lze oprávněně uvažovat, je celá řada; je třeba je rozdělit (nejméně) do dvou, popř. tří skupin:

a) Takové pojmy, které ve svém obsahu nesou rysy příslušné potenciální koincidence s pojmem psychologickým, ale vyznačují se nesrovnatelně vyšším stupněm obecnosti: budou to tedy všechny „personické“ pojmy, gramatického i propozičně sémantického charakteru: souhrny definičních rysů, které je určují, mají totiž vždy úhrnný smysl „lidská bytost jsoucí (potenciálním) nositelem/objektem/účastníkem určitých aktivit v „gramatickém“ nebo „propozičně sémantickém“ prostoru“, ale nemají patrně nikdy charakter vnitřně dále diferencovatelného typu lidské subjektivity. Je však třeba počítat asi přece jen s jistou přechodností, tj. s případy, kdy uvedená charakteristika je již tak obsahově „nasyčená“, specifikovaná, že nevylučuje možnost klást otázku koincidence s psychologickým pojmem osobnosti.

b) Vlastní oblastí hledání koincidentních souvislostí jsou lingvistické pojmy z oblasti teorie promluvy, teorie komunikace, specificky pojatých teorií textu, pragmatické koncepty „personických entit“, tedy řada pojmů počínající takovými pojmovými kvalitami, jako je nositel řečové činnosti, nositel/příslušník národního jazyka (jeho některé vertikální nebo horizontální složky), mluvčí, posluchač, adresát, příjemce ap. Bylo by možné počítat s tím, že lze z hlediska koincidence pojmy tohoto typu uspořádat, přičemž některé z nich budou vykazovat spíše vlastnosti typu (a), jiné však budou obsahovat vysoký stupeň „psychologické nasycenosti“, tj. míra specifičnosti pojmu podmíněná cílem výzkumu bude již taková, že dovolí konfrontaci s typologií struktury osobnosti. Jinými slovy, i když spíše jen obrazně řečeno, příslušný pojem lze vymezit jako „taková a taková lidská bytost jsoucí (potenciálním) nositelem/objektem/účastníkem řečových aktivit. . .“. Takový charakter lingvistického pojmu opravňuje klást otázku mezioborové koincidence. Z tohoto hlediska např. ilustračně uvažujme dvojici pojmů: obecného pojmu mluvčí / produktor textu a autor básnického/uměleckého textu podrobeného obsahové analýze. Druhý z pojmů může nepochybně právem být předmětem konfrontační analýzy.

Bylo řečeno výše, že chceme věnovat pozornost souboru klasifikačních kritérií, podle nichž Kolaříková různé pohledy na strukturu osobnosti člení. Tato kritéria reprezentují určité teoretické předpoklady gnozeologické „existence“ struktury osobnosti.

Také v lingvistice může protiklad a míra stálosti/aktuálnosti strukturních rysů účastníka komunikace být např. součástí kritérií diferencujících „systémový“ a „aktuálně komunikační“ přístup ke zkoumání textu. Do stejné oblasti se může reflektovat i protiklad identifikace/neidentifikace struktury účastníka komunikačního aktu s fyzickou osobou; toto hledisko má souvislost s protikladem obecnosti — aktuálnosti modelů komunikačních aktů. — Pokud jde o gnozeologický protiklad tzv. vertikálnosti a horizontálnosti uspořádání prvků osobnostní struktury, je si třeba povšimnout několika souvislostí. Autorčiny výsledky toto kritérium do jisté míry popírají: V prvotním zadání jde vlastně o protiklad hierarchizovanosti — aditivnosti prvků „struktury“ osobnosti. V další fázi pak v souvislosti s vývojem chápání prvků osobnostní struktury od kategoriálního myšlení k myšlení rysovému a faktorovému jeví asi přece jen tento gnozeologický protiklad tendenci k určité syntéze v podobě dynamicky pojatých topologických představ o struktuře osobnosti. Zcela obdobnou gnozeologickou tendenci lze pozorovat v současných teoriích systému „pro-

středků“ přirozeného jazyka. Pohřichu však se stále prvotně stratifikační představy drží, také zásluhou jejich snadné formalizovatelnosti; je to jedna z příčin, proč se také často staví proti sobě tzv. systémový a komunikační přístup k řečové činnosti.

Podobně jako v současné lingvistice dochází i v psychologii osobnosti ke gnozeologickému vývoji od „platónsky“ kategoriálního myšlení k myšlení dynamicky vztahovému. Bude-li současná lingvistika cítit potřebu, aby pracovala s psychologickým pojmem osobnosti, bude třeba využívat těch formulací struktury osobnosti, které Kolaříková typologizuje jako situační, transpersonální a faktorové. Obecněji řečeno, mezi různými víceméně současnými metodologickými koncepcemi systémové lingvistiky a psychologickými teoriemi osobnosti existuje zřejmě metodologická paralelnost, která musí být v rámci kontaktů respektována.

Za zajímavý moment je třeba považovat i pozornost, jakou věnují někteří psychologové jazykové stránce termínů; je určitá tendence nahrazovat (samozřejmě, že v souvislosti s kvalitativním pohybem v pojmech) termíny převzaté z přirozeného jazyka s poukazem, že jejich převzetí bylo a je provázeno nedostatečnou definovaností, termíny „umělými“, které v případě přesné definice nekonotují žádné nežádoucí rušivé významy z přirozeného jazyka.

Konfrontační pozornosti si zaslouhuje i pojem valence užívaný v interakcionistických modelech při studiu kontaktu s prožívaným prostředím; analogicky by bylo možné pracovat v lingvistice vedle gramatického pojmu valence také s pragmaticko-komunikačními valencemi v oblasti komunikačních struktur, které mohou být chápány právě jako „komunikační prostředí“.

Konfrontovatelné metodologické problémy zjišťujeme také tam, kde (v rámci situačních modelů) jsou problémy s tím, že tyto teorie dostatečně nevymezují pojem vztahu, interakci osoby a situace. Také v lingvistických „systémových“ modelech tento problém (nepochybně v souvislosti s reziduálním „kategoriálním“ chápáním členů sémantických i gramatických vztahů) trvá; nepochybně budou tyto otázky aktuální i tam, kde jde o modelování komunikačních interakcí jako více-dimenzionálních topologických soustav.

Všimli jsme si několika dílčích metodologických souvislostí, k nimž podle našeho názoru bezprostředně dává podnět text *Problémů struktur osobnosti*. Byly to (s výjimkou otázek 1.—2.) souvislosti gnozeologické povahy, nikoli souvislosti dané větší nebo menší identitou zkoumaného objektu. Oblast otázek možno rozšířit: nejen všechny modely řečové činnosti, ale i modely „systémově“ modelující jazyk jako performanci nebo jako kompetenci se záměrnou strukturální izomorfii na performanční procesy, tj. modelující systém jako „zařízení“ ve vědomí mluvčího určené ke komunikačním aktivitám, by měly být umístěny v širších strukturálních souvislostech teorie osobnosti.

LITERATURA

GRAUMANN, C. F.: *Eigenschaften als Problem der Persönlichkeitsforschung*. In: *Handbuch der Psychologie. Persönlichkeitsforschung und Persönlichkeitstheorie*. Göttingen 1960, s. 87n.
KOLAŘÍKOVÁ, O.: K problémům rysových a protirysových teorií osobnosti. *Čs. psychologie*, 24, 1980, s. 52n.

KOVALEV, A. G.: *Psichologija ličnosti*. Moskva 1965.

KRATINA, F.: *Typ a typologie*. Praha 1942.

LEWIN, K.: *Principles of topological psychology*. New York - London 1936.

ROTHACKER, E.: *Die Schichten der Persönlichkeit*. Leipzig 1938.